

KİTAP TANITMA

TÜRK HALK KÜLTÜRÜ MOTİF İNDEKSİ'NE DOĞRU

1. Ahmet Yaşar Ocak. *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 48, Halk Edebiyatı Dizisi: 7, 1983.
2. Ahmet Yaşar Ocak. *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*. İstanbul: Enderun Yayınları, No:16, 1983.

Türkiye'de Halk Bilimi çalışmaları şuurlu olarak 1913 yılında bu ilim dalının ismi ve sahası üzerinde batıdan aktarılan bilgilerle başlamış¹, daha çok amatör meraklıların el yordamı ve sezgiyle yaptıkları derlemeler ve çok sade değerlendirmelerle uzun bir süre programlı, koordineli ilmî çalışma alanı haline gelememiştir. Üniversitelerde önce halk edebiyatı, daha sonra halk bilimi derslerinin öğretilmesi benimsenmiş, buna paralel olarak da bu sahada akademik çalışmalar başlamıştır.²

Tarihi derinliği, coğrafi yaygınlığı yanında çeşitli din, medeniyet ve kültürün tesirini taşıyan yazılı ve sözlü Türk halk kültür ürünlerinin miktar itibarıyla de hayli kabarıklık oluşları, bunların derlenmeleri, arşivlenmeleri, kataloglanmaları konularında tek elden yürütülen programlı ve sürekli bir projenin olmayışı hâlâ çalışmaların bir ölçüde el yordamı ile yürütülmesine sebep olmaktadır. Her ilim dalı bütünüyle değerlendirilebilen ciddi inceleme mevzu haline gelinceye kadar malzemesinin tesbiti ve tasnifi, teorilerin kurulma dönemlerinden geçer. Bugün mükemmel koleksiyonları, meselelerini aydınlatan teorileri ve ilmi derleme, araştırma, değerlendirme, yorumlama metodlarına sahip gelişmiş ilim dalları da gelişigüzel derleme sınıflandırma ve acele kurulmuş teoriler dönemi geçirmişlerdir. Müstakil bir ilim dalı olarak tarihi geçmiş 100 yılı aşan halk bilimi çalışmaları, batıda bu dönemlerden geçmiş ve bir ölçüde son safhaya ulaşmıştır.

Doç.Dr. Ahmet Yaşar Ocak tarafından hazırlanan "*Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*"³ "*Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*"⁴ isimlerini taşıyan iki eser Türk halk nesri ve halk kültür motifleri konularında bizi tekrar düşünmeye ve bu yazıyı yazmaya sevketti.

Yazımızın başında kısaca ifade ettiğimiz gibi Türk halk kültürü alanındaki der-

-
1. Hikmet Dizdaroğlu, "*Bizde Folklor Konusunda İlk Yazı*" I.Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, I.Cilt, s.89-95.
  2. Sedat Veyis Örnek, *Türk Halk Bilimi*, Ank. 1977, s.25.
  3. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 48, Halk Edebiyatı Dizisi: 7, Ank. 1983.

leme ve değerlendirmeler henüz istenilen seviyeye gelemediğinden bu sahada sistematik çalışmalar yapmak çok güçtür. Halk nesri de bu bütünün bir parçasıdır ve aynı problemler bu tür için de söz konusudur.

Geleneğe bağlı anlatım türleri ile ilgili malzeme hem çok hacimli, şekil yönünden çok çeşitli (halk hikâyesi, masal, fıkra, menkabe, efsane, destan), coğrafi yönden dağınık tarihi gelişimi içinde ilk çağlara kadar uzanmaktadır. Türk kültür ürünleri değişik alfabelerle (Orhun, Sanskrit, Çin, Arap, Lâtin) kaleme alındıklarından, dünyanın çeşitli merkezlerindeki kütüphanelere dağılmış bulduklarından bu yazılı vesikaların tamamının türlerine göre bir araya getirilerek masal, menkabe, efsane, halk hikâyesi, destan, fıkra koleksiyonlarının sözlü varyantlarla desteklenerek yayımlanması daha uzun süre gerçekleştirilemeyecek gibi görünmektedir. Bu dağınıklığa rağmen bugün Türkiye ve Avrupa kütüphanelerinde bulunan yazma ve basma eserlerdeki malzeme, Türk sözlü geleneğindeki varyantlarla desteklenerek halk nesri ile ilgili çalışmalarda kullanılmaktadır. Dr. A.Y. Ocak tarafından hazırlanan ilk eser, Türkiye'deki araştırmacılar tarafından yürütülen metin tesbiti, tahlil, değerlendirme ve yorum basamaklarından geçmiştir. En alt basamaktan son basamağa kadar her safha araştırmacının kendi emeği ile ortaya çıkmıştır. Bu sebeple bu çalışmada da inceleme, tahlil ve değerlendirme kadar, tesbit edilen metinler de saha açısından değer ve önem taşımaktadır. Ayrıca Dr. Ocak tarafından hazırlanarak neşredilen "*Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*" ve "*Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkâbeleri*" halk nesrinin bugüne kadar müstakil olarak ele alınıp değerlendirilmesinde en çok ihmal gören bir bölümü olan menkabeleri incelemesi bakımından da fevkalâde takdire şâyandır.

Dr. A.Y. Ocak'ın "*Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatımızda Evliya Menkabeleri*" ismini taşıyan eseri Giriş, Üç Bölüm, Sonuç, Ekler, Bibliyografya, İndeks'den müteşekkildir.

Giriş'de, İslâm-Türk tasavvufunda veli kavramı ve veli kült'ü ele alınmış, kültür tarihimizde tesirli olan farklı coğrafi, dini ve kültür unsurları göz önünde tutularak veli kült'ünün teşekkülü, benimsenmesi, yaygınlaşması açıklandıktan sonra Türk veli tipinin hususiyetleri tesbit edilerek Anadolu'da veli kült'ü hakkında bilgi verilmiştir. Menkâbelerin meydana gelmesinin sebebi ve hikâyenin kahramanı olan veli tipleri şu şekilde gruplandırılmıştır.⁵

1. Kültürlerin mâhiyetine göre,
  - a. Mahalli Veliler,
  - b. Genel Veliler.
2. Şahsiyetlerinin niteliğine göre,
  - ai. Ait oldukları içtimâî çevreye göre;

4. Enderun Kitabevi, İstanbul 1983.

5. Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*, Ank. 1984, s.13-19.

- 1) Şehirli veliler,
- 2) Köy veya aşiret velileri.

aii. Misyonlarına göre;

- 1) Gâzi-savaşçı veliler,
- 2) Misyoner veliler,
- 3) Meslek piri veliler,
- 4) Mürşid veliler.

b. Hayali veliler.

c. Veli olmadığı halde sonradan veli telâkki edilenler;

- ci) Tevrat menşe'li veliler,
- cii) Kur'an-ı Kerim menşe'li veliler,
- ciii) Anadolu'da ilk Arap gazileri,
- civ) Bazı tarihi şahsiyetler.

İslâmi Türk inanç ve düşünce hayatında veli kült'ünün teşekkülü yayılışı, muhafazası, Türk veli tipi ve Anadolu'da veli tiplerinin değerlendirilmesi yalnız menkabeler açısından değil, masal, halk hikâyesi gibi anlatım türleri yanında tekke ve âşik edebiyatı mahsulleri ve şâir biyografilerinde yer alan benzer tipleri açıklamaya yardımcı olacaktır.

Kendi içinde beş kısımdan ibaret olan I. Bölümde Evliyâ menkabeleri ve menâkıbnâmeler konusu tasavvufta menkabe ve keramet kavramı açıklandıktan sonra islâm âleminde ve Türkler'de evliya menkâbelerinin ortaya çıkışı konusu incelenmiş ve müslüman Türkler arasında evliyâ menkabelerinin, islâmi; eski Türk geleneklerine dayanan ananevi; budist ve nihayet irani olmak üzere dört ana tesirle doğup geliştiği sonucuna varılmıştır.⁶ Evliyâ menkabelerinin özellikleri açıklanırken edebi tür olarak anlatım türleri arasında yer aldığı ifade edildikten sonra türün önemli hususiyetleri şu şekilde maddeler halinde ifade edilmiştir.⁷

1. Kahramanları gerçek ve mukaddes kişilerdir.
2. Olayların belirli yeri ve zamanı vardır
3. Sırf eğlenmek, bir eşyanın yahut tabiat olayının izahını yapmak için uydurulmuş değildir. Gerçek olduklarına inanılır.
4. Yarı mukaddestirler ve bir doğma gibi kendilerini kabul ettirirler.
5. Konu edindikleri veli hayatta iken de, öldükten sonra da meydana gelebilirler.
6. Biçim olarak son derece kısa ve sade bir anlatım tarzına sahiptirler.

Halk edebiyatı çalışmalarında umumiyetle müşterek olarak ele alınan efsane menkabe ikilisinden bu çalışma ile menkabenin unsurları ve hususiyetleri tesbit edilince efsane türünün değerlendirilmesi için de kolaylık sağlanmıştır. Menkâbe tipleri,

6. a.e. s.30.

7. a.e. s.31.

doğuş sebeplerine göre gerçek ve hayâli diye iki gruba ayrılmış, ikinci grup toplumun içtimai değerler sisteminden kaynaklanan menkabeler, ahlâki bir teolojiye dayanan menkabeler, propaganda maksadını güden menkabeler şeklinde üç alt gruba ayrılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde teferruatlı biçimde incelenen Türk menâkıbnâmelerinde kullanılan motifler göz önünde tutularak gerçekleştirilmesi mümkün olan ve halk edebiyatı çalışmalarında gerekli olan tip çalışması denenmemiştir. Gene bu bölümde umumiyetle herhangi bir tarikata mensup bir velinin menkabelerini ihtiva eden menâkıbnâmelerin yazılış sebepleri, menâkıbnâmeler ve yazarlar, kaynakları ve tipleri hakkında bilgi verilmektedir.

"*Türk Edebiyatında Evliyâ Menâkıbnâmeleri*"⁸ ana başlığını taşıyan ikinci bölümde İslâm Dünyasında evliyâ menâkıbnâmelerinin ortaya çıkışları, Türk menâkıbnâme edebiyatının doğuşu ve gelişmesi konusu Türk destânî edebiyatı, Anadolu dışındaki Türk menâkıbnâmeleri, üzerinde durulduktan sonra Anadolu'daki Türk menâkıbnâme edebiyatı tarihi gelişimine paralel olarak Anadolu Selçukluları, Beylikler, Osmanlı devirlerindeki durumlarına göre gözden geçirilmiştir. Bu bölümde ayrıca tarih kaynağı olarak Türk menâkıbnâmelerinden elde edilen bilgiler de ayrı başlıklar altında toplanmıştır.

Eserin başından itibaren veli kült'ü, menkabe, menâkıbnâme, konuları önce ayrı ayrı daha sonra birbirleriyle ilişkileri ve menkabelerin menşei, tabiatı, gelişmesi, fonksiyonu, yayılışı konuları vukuffa incelenip değerlendirildikten sonra Üçüncü Bölümde Türk menâkıbnâmelerinde kullanılan motifler ele alınmıştır. Menâkıbnâmelerdeki motiflerin menşeiileri islâm öncesi Türk inançları, islâmî inançlar, (Kur'an-Kerim ve Hâdisler), Kitab-ı Mukaddes menşei'li inançlar, muhtelif destani ve mitolojik mahsuller ve halk gelenekleri olarak dört kaynağa bağlanmıştır.⁹ Bu dört kaynağa bağlı motiflerin çalışmada kaynak olarak kullanılan sünni ve gayri sünni menâkıbnâmelere dağılışı tablolar halinde gösterilmiş, ayrı bir tabloda Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-Kerim'deki ortak ve farklı mucize motifleri karşılıklı gösterilerek bu tablolar vasıtasıyla motiflerin dağılışı, kullanılış sahalarının mukayesesi sağlanmıştır. Bu tablolarda motiflerin sıralanışlarında herhangi bir prensibe (en sade olarak alfabetik) uyulmaması, motiflerin gelişi güzel sıralanmış olmaları bu başarılı ve faydalı çalışmanın küçük kusurlarından biridir.

Çalışmanın en ilgi çekici yönlerinden biri de üzerinde çalışma yapılan 15 menâkıbnâmedeki motiflerin tesbit edilmiş ve yazar tarafından yeni bir tasnif şeklinin teklif edilmiş olmasıdır. Dr. A.Y. Ocak'ın Türk menâkıbnâmeleri için hazırladığı tasnif denemesi şu ana başlıkları ve motifleri ihtiva etmektedir.¹⁰

A. Velinin kendi vücudunda cereyan eden kerâmet motifleri:

1. Doğum sırasında fevkâlâde hallerin zuhuru,

8. a.e., s.40-60.

9. a.e., s.70-73.

10. a.e., s.86-90.

2. Ruhun bedeni terkedip dolaştıktan sonra geri dönmesi,
3. Yanındakilere aynı anda değişik kılıklarda görünme,
4. Bir anda çok uzak mesafeleri katedebilme,
5. Çeşitli hayvanların kalıbına girme,
6. Öldükten sonra yeniden dirilmiş görünme,
7. Gölgesi yere düşmeme,
8. Göklerde uçma,
9. Aynı anda birkaç yerde birden görünme,
10. Yemeden, içmeden, uyumadan uzun zaman durabilme,
11. Öldürücü ve tarhip edici şeylerden etkilenmeme,
12. Cinsi duygulardan uzak olma,
13. Öleceği yeri ve zamanı önceden bilme,
14. Bedeni ölmeden dünyadaki varlığını ortadan çekme,
15. Ölüm sırasında ve sonrasında fevkalâde hallerin zuhuru.

B. Tabiat varlıkları ve eşya üzerinde cereyan eden kerâmet motifleri:

1. Cansız varlıkları kendiliklerinden hareket ettirme,
2. Maddelerin mahiyet ve niteliklerini değiştirme,
3. Maddelerin biçimlerini değiştirme, büyütüp küçültme, uzatıp kısaltma,
4. Kurumuş ağaç veya odun parçasını ulu yeşil ağaç haline getirme,
5. Bir maddeyi, eşyayı veya cismi yoktan var etme,
6. Mevsimin dışında çiçek ve meyve oldurma,
7. Meyve ağacı olmayan ağaçlarda meyve oldurma,
8. Tabiat kuvvetlerini ve olaylarını istediği gibi yönetme,
9. Yerden, taş veya kayadan su fışkırtma,
10. Irmak, göl veyadeniz üstünde yürüme,
11. Irmak, göl veya denizi yarıp karşıya geçme,
12. Cansız varlıkların zikir ve tesbihlerini duyma, duyurma,
13. Cansız varlıkları konuşturma,
14. Cansız varlıkları hizmetinde kullanma, onlara söz geçirme.

C. Hayvanlar üzerinde cereyan eden keramet motifleri:

1. Vahşi veya yabani hayvanları itaate alma,
2. Hayvanları taş haline getirme,
3. Hayvanları konuşturma.

D. Gizli şeyler üzerinde cereyan eden kerâmet motifleri:

1. Akıldan geçenleri bilme, düşünceyi okuma,
2. Başka yerlerde vukubulan olayları, mevcut kişileri görme, başkalarına gösterme,
3. Gizli eşya ve maddeleri bulup çıkarma,
4. Geçmişte olup bitenleri bildirme,
5. Gelecekte olacakları haber verme,
6. Kabir ahvâline vâkıf olma.

E. Mukaddes, insaniüstü ve gizli güçler üzerinde cereyan eden kerâmet motifleri.

1. Allahı görme (Gayri sünni menâkıbnâmelerde Allah'ı insan suretinde görme),
2. Peygamberi görme, onun tarafından irşad edilme,
3. Hızır ve diğer gayb erenleriyle görüşme,
4. Şeytan'ı görüp teşhis etme, kötülüklerine kapılmama,
5. Cinlerle temas kurma, kötülüklerini yok edip hizmetinde kullanma.

F. Biyolojik mahiyette kerâmet motifleri:

1. Ölüyü diriltme,
2. Kemiklerden diriltme,
3. Cinsiyet değiştirme,
4. Kısır yahut yaşlı kadın ve erkeği çocuk sahibi yapma,
5. Hastalıkları iyileştirme,
6. Vücut ârizalarını giderme.

G. Veliliğini kabul edenlere yönelik kerâmet motifleri:

1. Başkalarını ermişliğe kavuşturma,
2. Bereket getirme,
3. Az yiyecek çok kişiyi doyurma,
4. Başkalarını ikaz edip kötülüğe, tehlikeye düşmekten kurtarma,
5. Tehlike veya felâkete mâruz kalanları fiilen kurtarma,
6. Ejderha ile savaşıp öldürerek halkı kurtarma.

H. Veliliğini kabul etmeyenlere yönelik kerâmet motifleri:

1. Başka bir veliye kerâmet kuvvetiyle üstün gelme, onu kendisine tâbi kılma,
2. Hasımlarını beddua ederek muhtelif şekillerde cezâlandırma,
3. Hasımlarına korku ve tehşet verecek durum ve kılıklarda görünme,
4. Elindeki asâ veya değnei ejderha yapıp korku salma,
5. Hasımlarına felâket musallat etme.

Yalnız ana başlıklarını aldığımız bu motif sıralamasında yazar bazı ana maddelerin alt gruplarını tesbit etmiş, ayrıca motiflerin Sünni, gayri sünni veya her iki gruptaki menâkıbnâmelerde bulunup bulunmadıklarını da belirtmiştir. Motiflerin muhtevalarından hareketle şu sonuca varmıştır: *"Bunlar Türk menâkıbnâmelerinde bir velinin nasıl tasavvur edildiğini, nasıl fevkalâde güçlerle donanmış tabiat üstü bir varlık olarak görüldüğünü açıkça ortaya koyacak durumdadır. Bu motiflerin çizdiği veli tablosu, bir çok çizgileri ve renkleri itibarıyla diğer islâm milletlerinkinden farklıdır. Bu çizgi ve renkler, yüzyıllar boyunca yavaş yavaş kendini göstermiştir."*¹¹ Gene bu motiflerin dökümünden hareketle Dr. Y. Ocak 15 menâkıbnâmede tesbit ettiği 58 motifin 30'unun sunni ve gayri sünni gruplarda müşterek, 6 motifin yalnızca sünni, 23 motifin ise gayri sünni grupta tesbit edildiğini ifade etmektedir. Bu mukayeseyi daha

11. â.e., s.90.

rahat takip edebilmek için sünni ve gayri sünni menâkıbnâmelerde bulunan motifler bir tabloda gösterilmiştir.

Bu motif listesi incelendiğinde tespit edilen motiflerin Propp'un 'fonksiyon' adını verdiği ve masalda hareketi sağlayan motifler grubundan oldukları görülmektedir.¹² Bilindiği üzere Finli araştırmacılara göre¹³ motif, en sade şekliyle gelenekte kalıcı ve süreklilik gücü olan en küçük hikâye elementi diye tarif edilmektedir. Gelenekte kalıcı ve sürekli olabilmesi ise normalden farklı ve çarpıcı özelliklerine bağlıdır. Fin okuluna göre motifler üç gruba ayrılırlar. 1. Karakterler (Tanrılar, acâib hayvanlar, harukulâde yaratıklar, cadılar, devler, periler veya geleneğe göre en küçük çocuk, üvey anne gibi), 2. Hareketin arkasındaki belirli maddeler, sihirli nesnelere, alışılmamış âdetler, garip inançlar. 3. Müstakil olaylar, ki bunlar masal tipleri olarak da görev yaparlar.

Bu gün motiflerin büyük bir kısmının halk kültürünün bütün nevilerinde müştereken kullanıldığını biliyoruz. Bir bölümün ise özellikle ait olduğu türe has olduğu da malumdur (masal motifi, menkabe motifi, destan motifi gibi). Geleneğe bağlı anlatım türlerinde müşterekliği sağlayan bir türden diğer bir türe aktarılabilen ve geleneğin temel unsurlarından olan motifler yukarıda kısaca ifade ettiğimiz üzere fonksiyon ve mahiyetlerine, tem ve formlarına göre ele alınmaktadırlar. Araştırmacılar bu hususiyetlerden birini esas aldıkları zaman belli bir motif tipini tercih etmiş, diğer motif tiplerini ihmal etmiş veya daha doğru bir ifade ile çalışmalarını bir tipe göre yönlendirmiş olurlar.

Propp, Finli araştırmacıların temleri esas alarak yaptıkları motif ve tip tesbitlerine katılmamış, bu usulle doğru sonuçlara ulaşamayacağını söylemiştir.¹⁴ Propp, masalda yapılan işin değişmediği noktasından hareketle masalda sabit ve değişken unsurlardan hareketle metodunu kurmuştur. Propp'un inceleme metoduna göre masallardaki belirli aksiyonlar masal şahıslarına nakledilmektedir. Karakterler değişmekte fonksiyon adı verilen hareketler değişmemektedir. Masala ait fonksiyonlardan hareketle masal yapısını tesbit ve tarif etmiştir. Bu metod masallardan sonra diğer halk anlatım türlerine ve edebiyat araştırmalarına da uygulanmıştır.

Dr. A.Y. Ocak'ın tesbit ettiği menkabe motiflerinden hareketle menkabelerin de masallar gibi fonksiyonlarına göre yapılarının tesbit edilebileceği anlaşılmaktadır. Propp, din tarihçilerinin çok önce inançlarda ve mitlerde aynı fonksiyonun çeşitli karakterler tarafından tekrarlandığını müşahade ettiklerini masal araştırmacılarının bu özelliği ihmal ettiklerini ifade etmiştir.¹⁵

Halk anlatım türlerine bütün olarak baktığımız zaman geleneğe bağlılığı ve müşterekliği çeşitli şekillerde sağlanan asli unsurun Finli araştırmacıların motif, Propp'un

12. V.Propp: *Morphology of the Folktale*, USA, 1970.

13. Stith Thompson, *The Folktale*, USA, 1946. s.415.

14. Umay Günay, *Elâzığ Masalları*, Erz. 1975, s.25.

15. V.Propp, *Morphology of the Folktale*, USA 1970.

fonksiyon adını verdiği sabit, sürekli, nakledilebilen kendine has özelliği olan çeşitli ifade şekilleri olduğunu görmekteyiz. Bize göre geleneksel anlatım türlerini inceleyen yapıyı Propp metoduna göre tesbit ettikten sonra Propp'un değişken grubuna dahil ettiği masal kahramanları, olağanüstü varlıklar, sihirli nesnelere, renklerle, sayılarla, karakterleri çeşitli hareketlere sevk eden sebepler ve amaçlar grubundaki motiflerin tesbiti ile yapı ve muhtevanın beraberce ortaya çıkması sağlanacaktır.

Dr. A. Y. Ocak, *"Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri"* isimli yukarıdan beri incelemeğe çalıştığımız eserini Sonuç, Ekler, Bibliyografya ve İndeksle tamamlamıştır. Ekler kısmında Kur'an-ı Kerim Kaynaklı Menkabe, Kitab-ı Mukaddes'ten uyarlanan menkabe, Budizm Kaynaklı menkabe, Hıristiyan aziz menkabelerinden uyarlanan menkabe, Şehname kaynaklı menkabe, Türk destanı kaynaklı menkabe, ilk çağ Anadolu kaynaklı menkabe, Tezkireti'l-Evliya kaynaklı menkabe, bir veliye ait menkabenin başka bir veli için kullanılması, bir motifin değişik menkabelerde kullanılmasını gösteren örnek metinler vermiştir.

Doç.Dr. Ahmet Yaşar Ocak tarafından hazırlanan *"Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri"*¹⁶ isimli ikinci eser, islâmî devir Türk metinlerinde islâm öncesi inançlara âit kalıntıları tesbit ve yorumlama amacıyla hazırlanmıştır.

Eser, Kaynaklar, Giriş, Dört Bölüm, Sonuç, Bibliyografya, Ekler, İndeks kısımlarından müteşekkildir. Daha öncede ifade ettiğimiz gibi halk nesri sahasında araştırmacıların müracaat edebileceği hazır tenkitli metin neşirleri yok denecek kadar azdır. Bu sebeple yazar *"Kaynaklar"* kısmında inanç motiflerine kaynaklık eden sekiz Bektaşî Menâkıbnâmelerini teferruatlı bir şekilde tanıtmıştır. Bu menâkıbnâmelerin müstakil eserler halinde yayımlanması menkabe türünün diğer problemleri ve meseleleri ile meşgul olacak araştırmacılar için büyük hizmet olacaktır.

Giriş'te Türk düşünce ve inanç hayatının teşekkülünde tesirli olan izleri günümüze kadar ulaşan islâm öncesi inanç motiflerinin kaynağı olan Eski Türk İnançları (atalar kültü, tabiat kültleri, gök tanrı kültü), Şamanizm, Uzak Doğu Dinleri (Budizm, Taoizm) İran dinleri (Zerdüştilik, Mazdeizm, Maniheizm), Hıristiyanlık, Yahudilik, Putperest ve Hıristiyan Anadolu kültürü tek tek ele alınarak tanıtılmış ve bunların Türk inanç sistemine katılışları, kabul görülüp görmedikleri incelenmiştir. Yazar bu konuda: *"Değişik coğrafya ve iklimlerin, kültürlerin mahsulleri olan bu dinler, bazen aynı Türk toplumunda birbirlerine halef selef olurken, bazen de yan yana var olmuşlardır. Böyle durumlarda karşılıklı etkilenmeler ve tedâhüller vuku bulmuş, zikredilen bu dinler bu suretle Türklere mahsus birer biçim almışlardır. Nihayet bunların yerini daha önce hiç bir dinin yapamadığı bir biçimde çok geniş kitlelere yayılarak İslâmiyet almıştır. Fakat İslâmiyetten önceki dinlerin uzun asırlar boyu hasıl ettiği etkiler kolay kolay sökülüp atılamamış, bazıları islâmî bir cîlâ altında bazı Türk topluluklarında bütün kuvvetiyle yaşamağa devam etmiştir. Başka bir deyişle, İslâmiyet Türklerin inanç dünyalarının dibine inebildiği ölçüde eski dinlerin kalıntılarını dışarı atmıştır."*¹⁷ demektedir.

16. Enderun Kitabevi, İst. 1983.

17. a.e., s.68.

Birinci Bölümde önce "Kült" kavramına açıklık getirilmiş, daha sonra eski Türk inançlarından kaynaklanan kültürler tesbit ve izah edilerek motifler halinde Bektaşî Menâkıbnâmelerine ve yeri geldikçe diğer halk anlatım türlerine aksedişleri örneklerle gösterilmiştir. Bektaşî Menâkıbnâmelerinde eski Türk inançlarından kaynaklanan tabiat kültürü olarak Taş ve Kaya, Ağaç, Dağ ve Tepe kültürleri tesbit edilmiştir.

İkinci Bölümde bir din olmaktan ziyade bir büyü sistemi mahiyeti gösteren Şamanizm'den kaynaklanan sihir ve büyü, hastaları iyileştirmek, gâibten, gelecekte haber vermek, Tanrının insan şeklinde görünmesi, tabiat kuvvetlerine hâkim olmak, ateşe hükmetmek, kemiklerden diriltmek, kadın-erkek müşterek âyinler, tahta kılıçla savaşmak şeklinde ifade edilen dokuz motif Bektaşî Menâkıbnâmelerinde tesbit edilerek örneklendirilmiştir. Bu bölümde ayrıca Menâkıbnâme kahramanlarının icra ettikleri fonksiyonlar sıralanarak veli karakterinin hususiyetleri ortaya konmuştur. Sihirbazlık yapan, hastaları iyileştiren, gâibten ve gelecekte haber veren, ruhları bedenlerini terkedip geri dönebilen, at üstünde göğe yükselip Tanrı ile konuşan, tabiat kuvvetlerini istediği gibi yönlendiren, ateşin yakıcılığından etkilenmeyen, yenilmiş hayvanların kemiklerinden tekrar diriltten, kadın-erkek müşterek âyinler yapan, tahta kılıçla savaşan bu veli tipinin Şaman tipine benzemekle beraber Türklerde mevcut çok çeşitli dinlere ait inançlardan bir kısmını kendi bünyesine alarak orijinal Şaman tipinden farklı yeni bir tip olarak belirlediği ifade edilmektedir.¹⁸

Üçüncü Bölümde, Uzak Doğu ve İran Dinlerinden kaynaklanan tenasüh, hulul, şekil (don) değiştirme, ejderha ile mücadele, havada uçma, dört unsur, ateş kültürü gibi yedi motifin Bektaşî Menâkıbnâmelerindeki kullanışlarını incelenmiş ve örneklendirilmiştir.

Kitab-ı Mukaddes'ten kaynaklanan motifler Dördüncü Bölümde ele alınmış ve bu konuda Kitab-ı Mukaddes'te geçen olayların bazılarının menkabelerde âdetâ olayların isim ve yer değiştirilerek yapılan birer uyarlaması olduğu, bu kısım Kitab-ı Mukaddes motiflerinin Bektaşî Menâkıbnâmeleri dışındaki menâkıbnâmelerde de mevcut olduğu ifade edilmektedir. Söz konusu inanç motiflerinin bu derece yaygın kullanılışı bir kısmının Kur'an-ı Kerim'de de bulunmasına bağlanmıştır.¹⁹

Sonuç'ta özetle Türklerin İslâmiyeti kabul etmeden önceki devirlerde girdikleri dinlerden ve bunlar çevresinde yaşadıkları dini hayatın izlerinden bir kısmını Bektaşî Menâkıbnâmelerinde sergilendiği neticesine varılmış, motiflerin kaynaklarına göre yapılan dağılımı göz önüne alındığında Türk Heterodoksisinin unsurlarını teşkil eden İslâm öncesi inançların Bektaşî Menâkıbnâmelerindeki ağırlık noktasının Şamanizm değil, Budizm ile Maniheizm ve daha sonra öteki İran dinlerinin meydana getirdiği grup olduğu ifade edilmiştir.²⁰

18. *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, İst. 1983, s.95.

19. a.e., s.195.

20. a.e., s.221.

Doç.Dr. Ahmet Yaşar Ocak tarafından hazırlanan ve bu yazı çerçevesinde kısaca tanıtmaya çalıştığımız, "*Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*" ve "*Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*" adlarını taşıyan iki eser birbirinin devamı ve tamamlayıcısı mahiyetinde Türk halk düşünce ve inanç hayatında ve edebiyatında önemli bir yeri olan menkabeler ve menkabe motifleri konusunda meseleyi derinliğine ve genişliğine ele almış, sağlam kaynaklara dayanmış, müsbet metodla incelenip tahlil edilmiş ve doğru sonuçlara ulaşmış titiz çalışmanın ürünüdür.

Yazar iki çalışması ile amacına ulaşmış, eserlerini neşrederek araştırmacıların istifadesine sunmuştur. Türk Kültür tarihine bu iki eserle yaptığı katkılardan ve hizmetten dolayı kendisini tebrik ediyor, başarılı çalışmalarının devamını diliyoruz.

Doç.Dr. Ahmet Yaşar Ocak tarafından hazırlanan bu iki eser ve tarihi gelişimleri içinde tahlil edilerek çeşitli şekillerde sınıflandırılan 205 menkabe motifi, 1913'den bu yana yürütülen Halk Edebiyatı (Tekke, Aşık, Anonim mahsuller) çalışmalarını yeni bir yaklaşımla tekrar değerlendirerek bu sahada monografik çalışmalardan teksifi çalışmalara geçmenin zamanının geldiğini düşündürmektedir. Öncelikle şu iki meselenin ele alınması diğer pek çok problemin halline yardımcı olacaktır.

1) Halk Nesrinin bütün olarak ele alınması; Halk hikâyesi, Meddah hikâyesi, masal, menkabe, efsane, halk romanları ile ilgili yapılan derleme, metin tesbiti, inceleme şeklindeki mevcut çalışmalar göz önünde tutularak bu nev'in tarihi gelişimi, türlerin yapı ve muhtevalarının tesbiti ile bu türler arasındaki alışverişin ortaya konması. Böyle bir çalışma neticesinde ortaya çıkacak duruma göre bu konudaki eksikliklerin kısa zamanda tamamlanması. Yazılı ve sözlü varyantların tamamını ihtiva eden koleksiyonların yayımlanması (Türk Masal Koleksiyonu, Türk Halk Hikâye Koleksiyonu, Türk Menkabe Koleksiyonu, Türk Efsane Koleksiyonu, v.b.).

2) Türk Halk Kültürü Motif İndeks'inin hazırlanması, Stith Thompson'un son şeklini kazandığı "*Motif-Index of Folk Literature*"²¹ un bir benzerini hazırlamak için 70 yıldır sürdürülen çalışmalarla tesbit edilen kaynaklar ve yapılan çalışmalarla ortaya çıkan malzeme bu açıdan yeterli birikimin olduğunu göstermektedir. Dünyanın her tarafındaki hikâye, masal, türkü, efsane, fabl, ortaçağ romanları, fıkra ve benzeri malzemenin yanında Pançatantra ve 1001 gece masalları gibi edebi koleksiyonlar da dahil olmak üzere binlerce yazılı ve sözlü mahsulün hikâye elementini tesbit ve tahlil ederek mantıklı bir sistemle düzenlenmiş olan *Motif-Index* son şekline gelinceye kadar çeşitli merhalelerden geçmiş ve başlangıcı çok sınırlı malzeme ile yapılmıştı.²² Bu eserde, hazırlandığı dönemde batılı kaynaklara akseden Türk Halk Kültürü motiflerinin bir bölümü de bulunmaktadır.

Türk Halk Kültürü İndeks'inin hazırlanması çok sayıdaki malzemenin kesin müfredat listelerini ihtiva eden düzenli bir müracaat kaynağına kavuşmamızı ve tahlili

21. Stith Thompson, *Motif-Index of Folk Literature*, 6 cilt, Indiana 1932-36.

22. Stith Thompson, *The Folktale*, USA 1946, s.423.

çalışmalar yapabilmemizi sağlayacaktır. Batılı araştırmacılar tip ve motif indekslerini geleneksel hikâye edebiyatının ulaşılması mümkün değil gibi görünen hazinelerinin kilitlerini açacak anahtar olarak kabul etmektedirler.

Türk Halk Edebiyatı çalışmaları ile ortaya çıkan malzemedeki hareketle masal, halk hikâyesi, menkabe, efsane, diğer hikâye şekilleri yanında tekke, âşık ve anonim manzum eserlerinin motifleri ile başlanacak böyle bir çalışma yeni çıkacak malzeme-ye göre genişleyebilen numaralandırma usulü ile ilerdeki yıllarda tamam hale gelebilir. Dökümü yapılan motiflerin yardımı ile ayrıca tip indeksler de hazırlanabilecektir.

Umay GÜNAY *

---

* Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.